

Dariusz PIĘNKOWSKI • Wojciech ZBARASZEWSKI

CZY „ZIELONE” GMINY SĄ ZRÓWNOWAŻONE? ANALIZA UWARUNKOWAŃ ROZWOJU GMIN NA OBSZARACH PRZYRODNICZO CENNYCH

Dariusz Pięnkowski, dr hab. – Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

Wojciech Zbaraszewski, dr inż. – Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

adres korespondencyjny:

Katedra Nauk Społecznych

ul. Wojska Polskiego 28, 60-637 Poznań

e-mail: pienkowskidariusz@gmail.com

ARE THE “GREEN” MUNICIPALITIES SUSTAINABLE? AN ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT CONDITIONS OF MUNICIPALITIES LOCATED ON NATURAL VALUABLE AREAS

SUMMARY: Valuable natural areas are seen from the perspective of favourable conditions of sustainable development, which – particularly at a local level – can be a significant limitation; and even cause conflicts. In fact, an evaluation of the areas for socio-economic development depends on the level of analysis (local, regional, national or transnational ones). Therefore, there is an attempt undertaken to the evaluation of socio-economic conditions of municipalities depending on the share of valuable natural areas in their total area on the example of the Lubuskie Voivodeship (local and regional levels). The research suggests that the most sustainable conditions for socio-economic development appear in the group of municipalities with a moderate share of valuable natural areas; at the level of 30-60% of the total area of the municipalities.

KEYWORDS: valuable natural resources, „green” municipalities, EU funds

Wstęp

Celem publikacji jest ocena uwarunkowań społeczno-ekonomicznych gmin województwa lubuskiego, które charakteryzują się dużym udziałem obszarów przyrodniczo cennych i/lub lesistością („zielonych” gmin) w powierzchni ogółem. Obszary przyrodniczo cenne (OPC)¹ z perspektywy społeczno-ekonomicznej postrzegane są jako ważne zasoby dla utrzymania przyrodniczych podstaw funkcjonowania społecznego oraz możliwości rozwoju usług, w szczególności związanych z turystyką i wypoczynkiem. Duży udział tych obszarów w powierzchni ogółem przedstawiany jest jako korzystne uwarunkowanie dla zrównoważonego rozwoju regionu. Jednak percepcja tych korzystnych uwarunkowań dla rozwoju zmienia się bardzo mocno na poziomie lokalnym – gminnym².

W literaturze przywoływane są liczne konflikty i problemy, jakie generowane są przez istnienie OPC w lokalnych społecznościach³. Jedną z konsekwencji lokalnych problemów są słabo funkcjonujące lokalne rynki pracy i migracje związane z poszukiwaniem zatrudnienia⁴.

W wielu działaniach podejmowanych w celu ożywienia gospodarczego w województwie lubuskim wskazuje się na walory turystyczne. Jednakże możliwości zrównoważonego rozwoju „zielonych” gmin (czy regionów) nie są jedynie determinowane walorami przyrodniczymi, ale możliwościami

¹ OPC – „Obszar przyrodniczo cenny to każda przestrzeń geograficzna, która podlega ochronie prawnej, funkcjonalnej w postaci racjonalnego gospodarowania znajdującymi się w niej zasobami oraz niezbędnej restytucji”. A. Zielińska, *Istota obszarów przyrodniczo cennych w naukach prawnych i ekonomicznych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Ekonomia”, „Gospodarka a Środowisko” 2010 nr 140, s. 211.

² A. Hibszer, *Komunikacja społeczna jako sposób przezwycięzania konfliktów społecznych w parkach narodowych*, w: *Zarządzanie krajobrazem kulturowym*, Sosnowiec 2008, s. 579.

³ Ibidem, 584 i nast.; A. Hibszer, J. Partyka (red.), *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, Ojcowski Park Narodowy 2005; B. Kaczor, I. Miedzińska, *Konflikty w systemach rekreacyjnych na przykładzie wybranych parków krajobrazowych województwa lubuskiego*, w: A. Szwichtenberg (red.), *Gospodarka turystyczna na obszarach parków narodowych i krajobrazowych*, Koszalin 2003, s. 231-237; M. Lusarczyk, *Rola władz lokalnych w społeczno-gospodarczym rozwoju gmin położonych na obszarach cennych przyrodniczo*, w: *Konkurencyjność i usługi w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług” 2012, s. 166.

⁴ M. Czepczyński i in., *Studium porównawcze polityki gospodarczej, rynku pracy i struktury zatrudnienia Brandenburgii, Berlina i województwa lubuskiego*, www.efs.lubuskie.pl [15-06-2016].

stworzenia na ich podstawie atrakcyjnych produktów turystycznych. Związane jest to więc również z poziomem aktywizacji gospodarczej lokalnych społeczności. Przy czym zrównoważony rozwój regionu nie jest tożsamy z podobnie zrównoważonymi możliwościami rozwoju poszczególnych gmin w regionie.

Obszary przyrodniczo cenne z perspektywy działalności gospodarczej

Obszary przyrodniczo cenne z perspektywy krajowej i regionalnej postrzegane są zazwyczaj jako wartościowe zasoby kapitału naturalnego, które decydują o korzystnych uwarunkowaniach dla zdrowego funkcjonowania mieszkańców, a także stanowią ogromny potencjał dla rozwoju turystyki. Na przykład, raport dotyczący województwa lubuskiego wskazuje na dobrą jakość środowiska i potencjał przyrodniczy regionu⁵. Również władze samorządowe województwa lubuskiego wskazywały na korzystne, przyrodnicze uwarunkowania dla rozwoju turystyki twierdząc, że „lubuskie dysponuje bogatą ofertą atrakcji turystycznych, przede wszystkim dzięki swoim walorom przyrodniczym. Jest jednym z pięciu regionów o najniższym zanieczyszczeniu środowiska”⁶.

Dział turystyki i wypoczynku wskazywany jest jako najsilniej powiązany z funkcjonowaniem OPC. Ziółkowski twierdzi, że „rozwój turystyki nigdy nie pozostawał bez związku ze środowiskiem przyrodniczym”⁷. Chociaż twierdzenie to jest wyolbrzymione z perspektywy wielu rodzajów współczesnej turystyki (na przykład turystyki seksualnej czy zakupowej), to jednocześnie obszary przyrodnicze stanowią jeden z podstawowych cech wielu produktów turystycznych (na przykład turystyka wiejska, przyrodnicza, uzdrowskowa). A ponieważ dział turystyki i wypoczynku stanowi coraz większy udział gospodarek narodowych⁸, to w polityce regionalnej nie sposób pominąć tych szans.

⁵ K. Cheba, J. Hołub-Iwan, A. Świadek, *Specjalizacje regionalne województwa lubuskiego*, Warszawa 2014, s. 13.

⁶ Lubuski Regionalny Program Operacyjny na lata 2007-2013, Zielona Góra 2011, s. 46.

⁷ R. Ziółkowski, *Charakterystyka aktywności turystycznej na obszarach o dominujących walorach przyrodniczych*, „Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia” 2010 t. 9, nr 4, s. 657.

⁸ Na przykład: World Travel & Tourism Council szacuje, że całkowity udział sektora turystyki w PKB (efekty bezpośrednie, pośrednie i indukowane) wzrośnie w ciągu kolejnych 10 lat o ponad 4% (9,8% udziałem w 2015 r. do 10,8% w 2026 roku), WTTC, *Travel & Tourism Economic Impact 2016 – World*, World Travel & Tourism Council, 2016, s. 1.

Jednak działalność gospodarcza na OPC podlega ograniczeniom, które zawierają w sobie założenia niskiego poziomu antropopresji, w tym również w zakresie aktywności turystycznej⁹. Z tego powodu istnienie tych obszarów, w szczególności na poziomie lokalnym, spostrzegane jest często jako poważna bariera rozwoju gospodarczego społeczności lokalnych.

Na przykład A. Hibszer wskazuje na konflikty społeczne z perspektywy roli komunikacji w procesie tworzenia OPC, wskazując na podejścia traktujące społeczności lokalne jako integralny element środowiska. W takim ujęciu zmniejszają się antagonizmy pomiędzy celami ochrony a społecznościami lokalnymi¹⁰. Z kolei I. Miedzińska i in. wskazują na wielorakość form i rodzajów konfliktów, jakie pojawiają się na OPC. Autorzy wskazywali na konflikty przestrzeni, funkcji i użytkowania, które miały postać konfliktów nakładania (współwystępowanie zasobów i walorów) i graniczenia (wykorzystanie zasobów jednego obszaru ogranicza korzystanie z terenów sąsiadujących z tym obszarem) funkcji ochronnej, turystycznej i gospodarczej na płaszczyznach krajobrazowej, ekologicznej, gospodarczej, społecznej i kompetencji¹¹.

Pomimo, że zakres możliwych działań gospodarczych na OPC nie jest ograniczony do turystyki i wypoczynku (na przykład wskazuje się na możliwości działalności rzemieślniczej czy handlowej¹²), to jednak te działy usług postrzegane są jako nieodłączne składowe aktywności gospodarczej na tych obszarach. Wynika to z istnienia specyficznych powiązań walorów przyrodniczych i turystycznych, ale również z rosnącej roli turystyki w gospodarkach narodowych i stosunkowo mało uciążliwego jej charakteru dla środowiska naturalnego.

Uwarunkowania społeczno-ekonomiczne dla rozwoju gmin w województwie lubuskim

Województwo lubuskie w Polsce posiada jeden z największych udziałów OPC, który wynosił 39% w 2014 roku (na czwartym miejscu po województwie świętokrzyskim – 65%, małopolskim – 52%, warmińsko-mazurskim – 47% i podkarpackim – 45%) oraz największy, bo 49% udział obszarów

⁹ G. Gołębski, *Miejsce ekologii i ochrony środowiska w kreowaniu i promocji produktu turystycznego przez samorządy*, „Europa Regionum” 2015 nr XXIII, s. 9.

¹⁰ A. Hibszer, op. cit., s. 581.

¹¹ I. Miedzińska, J. Styperek, B. Kaczor, *Konflikty w systemach rekreacyjnych obszarów chronionych na wybranych przykładach*, w: A. Hibszer, J. Partyka (red.), op. cit., s. 130.

¹² Ł. Popławski, *Szanse rozwoju usług w opinii mieszkańców obszarów chronionych województwa świętokrzyskiego – wnioski*, w: *Konkurencyjność i usługi w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2012 nr 705, t. 89, s. 267.

leśnych (następne w kolejności jest województwo podkarpackie z udziałem około 38%)¹³. Na tym obszarze została słabo wykształcona infrastruktura transportowa (w tym mostowa) z uwagi na wieloletnie funkcjonowanie w dużym zakresie zamkniętej granicy państwowej. Występuje również znaczne osłabienie gospodarcze z uwagi na duży udział obszarów przyrodniczych i wojskowych, które współcześnie wymagają zagospodarowania.

W województwie lubuskim znajdują się 83 gminy, z czego blisko połowa (41) to gminy wiejskie, a kolejne 33 gminy to gminy wiejsko-miejskie. Niektóre z tych gmin mają około 80% udział OPC, a gmina Dobiegniew aż 99% udział tych obszarów w powierzchni ogółem. Województwo należy do jednego z najmniej zaludnionych w Polsce z populacją około 1 mln mieszkańców¹⁴. Uwarunkowania te sprawiają, że szanse rozwoju województwa lubuskiego upatruje się w rozwoju turystyki i rekreacji przy zachowaniu obecnych zasobów przyrodniczych¹⁵. Należy podkreślić, że dotychczasowy rozwój turystyki w województwie lubuskim najczęściej postrzegany był z perspektywy potencjału nietrwale utraconego¹⁶, co przekłada się na trudności w ożywieniu aktywności gospodarczej. Wskazywano na niską jakość bazy noclegowej, a nawet brak rozwiniętych charakterystycznych dla regionu produktów turystycznych stosownie do współczesnych trendów¹⁷.

W celu realizacji założonego celu pracy dokonano klasyfikacji gmin w zależności od udziału OPC i/lub lesistości w powierzchni ogółem. W gminach o dużym udziale tych obszarów (GODU) szczególnie niekorzystne zjawiska odzwierciedlone zostały w zakresie aktywności gospodarczej lokalnych społeczności (na przykład w zakresie liczby osób pracujących przypadających na każde 1000 osób czy liczby przedsiębiorstw w szczególności dużych i średnich), (tabela 1). Jednocześnie gminy te charakteryzuje stosunkowo mały udział ludności w wieku nieprodukcyjnym przypadający na 100 osób w wieku produkcyjnym.

¹³ *Leśnictwo i ochrona środowiska w województwie lubuskim w latach 2012-2014*, Zielona Góra 2015, s. 79, 61.

¹⁴ *Statystyczne vademecum samorządowca. Województwo lubuskie 2015*, Zielona Góra 2015, s. 1.

¹⁵ *Lubuska strategia rozwoju turystyki na lata 2006-2013*, Zielona Góra-Warszawa 2005, s. 6; *Program rozwoju lubuskiej turystyki do 2020 r.*, Zielona Góra, Landbrand 2014, s. 43

¹⁶ K. Cheba, J. Hołub-Iwan, i A. Świadek, op. cit., s. 18.

¹⁷ *Lubuski Regionalny ...*, s. 47-48; Z. Świątkowski, *Tendencje zmian na rynku turystycznym województwa lubuskiego*, w: R. Pawlusiński (red.), *Współczesne uwarunkowania i problemy rozwoju turystyki*, Kraków 2013, s. 348.

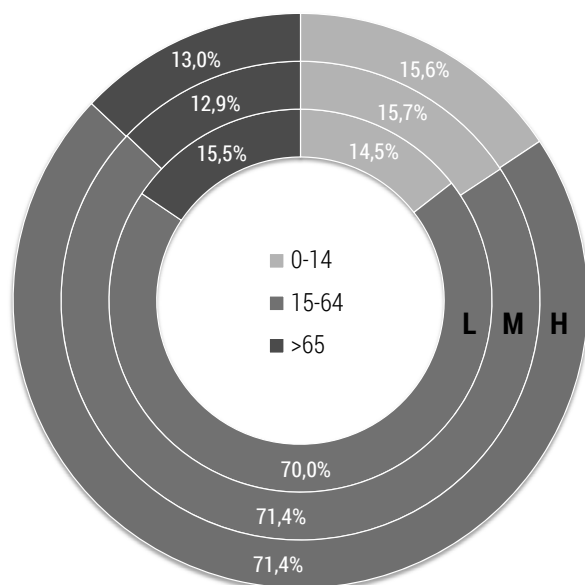
Tabela 1 Gminy województwa lubuskiego pogrupowane ze względu na udział obszarów przyrodniczo cennych (chronionych prawem i/lub lesistości) w 2014 roku

Cecha	GONU (<30%)	GOSU (30-60%)	GODU (>60%)
Liczba gmin	12	43	28
Średni udział obszarów prawem chronionych [%]	10	31	58
Średnia lesistość [%]	17	45	54
Średnie dochody własne [mln zł] / dochody własne gmin w przeliczeniu na mieszkańca [zł]	140/3750	32/3407	22/3464
Średnia liczba osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym	57	55	54
Średnia liczba pracujących na 1000 osób	201	155	121
Średni udział korzystających z pomocy społecznej w gminie [%]	10	11	12
Średni udział podmiotów zarejestrowanych w sektorze (REGON) [%]			
• rolniczym	3	6	8
• przemysłowym	9	10	9
• budowlanym	13	15	13
Średni ilość podmiotów gospodarczych przypadających na 10 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym:			
• micro (0-9 pracowników)	144	47	76
• małe (10-49 pracowników)	55	48	49
• średnie (50-249 pracowników)	11	7	6
• duże (250 i więcej pracowników)	1,4	0,6	0,4
Średni udział korzystający z:			
• kanalizacji [%]	56	27	15
• gazociągu [%]	80	49	48
• wodociągu [%]	97	91	93
Średni ruch naturalny ludności	-14	6	-1
Średnie saldo migracji	-43	-17	-4
Całkowite saldo zmian w populacji gmin w stosunku do wielkości populacji [%]	-0,15	-0,10	-0,07

Objaśnienia: GONU – gminy o niskim udziale OPC i/lub lesistości w powierzchni ogółem; GOSU – gminy o średnim udziale OPC i/lub lesistości w powierzchni ogółem; GODU – gminy o dużym udziale OPC i/lub lesistości w powierzchni ogółem.

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów dla poszczególnych gmin: Urząd Statystyczny w Zielonej Górze, *Statystyczne vademecum...*; BDL, Główny Urząd Statystyczny, www.bdl.stat.gov.pl [13-06-2016].

Mimo, że GODU charakteryzuje stosunkowo niski współczynnik zatrudnienia, to jednocześnie mają znacznie stabilniejszą sytuację demograficzną, co wyjaśnia również większe uzależnienie mieszkańców tych gmin od pomocy społecznej (tabela 1). Całkowite saldo wielkości populacji (ruchu naturalnego ludności i migracji) w odniesieniu do wielkości populacji w danej grupie, a także udział ludności w wieku poprodukcyjnym przedstawione na rysunku 1 potwierdzają korzystne uwarunkowania demograficzne (większy udział ludności w wieku przedprodukcyjnym i stosunkowo mniejszy w wieku poprodukcyjnym) w GODU.

Rysunek 1 Udział poszczególnych grup ekonomicznych (wiek 0-14, 15-64 i od 65 lat) w 2014 r. całości populacji z podziałem na gminy o niskim (L), średnim (M) i wysokim (H) udziale obszarów przyrodniczo cennych i dużej lesistości

Źródło: BDL, Główny Urząd Statystyczny, „Stan ludności”, www.bdl.stat.gov.pl [13-06-2016].

Większe dochody własne gmin „zielonych” (GODU) przypadające na mieszkańca, w porównaniu z GOSU są w istocie znikome, gdy odniesie się je na przykład do kosztów budowy i utrzymania infrastruktury technicznej na obszarach na których gminy gospodarują. Koszty budowy infrastruktury komunalnej (na przykład drogowej czy wodno-kanalizacyjnej) związane z ilością mieszkańców korzystających i finansujących budowę są nieproporcjonalnie większe w GODU, co przekłada się na znacznie niższe udziały korzystających z kanalizacji czy gazociągu (tabela 1).

W świetle prognoz demograficznych, które wskazują na znaczny wzrost udziału osób w wieku poprodukcyjnym (podwojenie udziału w 2080 roku w stosunku do roku 2013)¹⁸, wydaje się, że „zielone” gminy mogą stanowić cenne zasoby kapitału ludzkiego. Wskazuje się również na wzrost udziału osób w tym wieku w województwie lubuskim w latach 2010-2020 o blisko 50% podczas, gdy w Polsce prognozy wskazują jedynie na 35% przyrost w udziale tej grupy ekonomicznej¹⁹. Pomimo korzystnych trendów w GODU populacja tych gmin stanowi niewielką część populacji regionu. Dlatego też zasoby pracy powinny być aktywizowane głównie lokalnie w: turystyce i wypoczynku, rolnictwie (ekologicznym) i rzemiośle.

Rola funduszy Unii Europejskiej w funkcjonowaniu „zielonych gmin” województwa lubuskiego

W literaturze wskazuje się na to, że GODU mogą pozostawać w swoistej pułapce „błędnego koła”. Relatywnie niewielkie dochody własne GODU uniemożliwiają turystyczne zagospodarowanie tych gmin. W konsekwencji, gminy nie są w stanie stworzyć miejsc pracy stosownie do posiadanych zasobów kapitału ludzkiego, co skutkuje ujemnym saldem wielkości populacji w gminie i słabą ich kondycją gospodarczą. Szansą dla gmin mogą być środki Unii Europejskiej i inne formy pomocy, które będą stanowić wsparcie dla wyjścia z tego błędnego koła depopulacji lokalnych społeczności i braku kapitału na inwestycje pozwalające gospodarować w sposób zrównoważony na obszarach przyrodniczo cennych²⁰.

Z perspektywy programów Unii Europejskiej obszary wiejskie oraz obszary przyrodniczo cenne mogą liczyć na finansowe wsparcie funduszy unijnych, które stanowi skuteczne narzędzie wyjścia z błędnego koła niskiego kapitału inwestycyjnego. Środki unijne mogą posłużyć do zbudowania modelu rozwoju w oparciu o posiadane zasoby przyrodnicze. Zasoby te staną się nie tyle ciężarem dla społeczności lokalnych, co źródłem ich bogactwa również w kategoriach ekonomicznych. Wymaga to jednak świadomości ekologicznej społeczności lokalnych budowanej na przykład przez współuczestniczenie w programach tworzenia obszarów przyrodniczo cennych, a także wsparcia w zakresie kapitału i pomysłu na stworzenie z OPC odpowiednio atrakcyjnego produktu turystycznego.

¹⁸ European Commission, *Demografia i migracje*, www.ec.europa.eu [30-05-2016].

¹⁹ K. Malczyk, J. Kwiatkowski, W. Odzimek, *Prognozy demograficzne i gospodarcze dla województwa lubuskiego do roku 2020*, Kraków 2011, s. 5-6.

²⁰ M. Lusarczyk, op. cit., s. 172.

Tabela 2 Gminy województwa lubuskiego pogrupowane ze względu na udział obszarów przyrodniczo cennych i lesistość w 2014 roku z perspektywy wydatków w projektach z udziałem funduszy Unii Europejskiej na lata 2007-2013 (Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia – NSRO w zakresie Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko – PO IiŚ, Innowacyjna Gospodarka – PO IG oraz Kapitał Ludzki – PO KL)

Wyszczególnienie	GONU (<30%)		GOSU (30-60%)		GODU (>60%)	
	ogółem [mln zł]	na 1 mieszkańca [zł]	ogółem [mln zł]	na 1 mieszkańca [zł]	ogółem [mln zł]	na 1 mieszkańca [zł]
Wydatki NSRO	8677	4747	13723	7874	6875	3607
Wydatki NSRO PO IiŚ	4048	2466	7810	4654	2902	1551
Wydatki NSRO PO IG	942	439	1187	540	1095	512
Wydatki NSRO PO KL	333	277	255	212	256	215

Objaśnienia: GONU – gminy o niskim udziale OPC i/lub lesistości w powierzchni ogółem; GOSU – gminy o średnim udziale OPC i/lub lesistości w powierzchni ogółem; GODU – gminy o dużym udziale OPC i/lub lesistości w powierzchni ogółem.

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów dla poszczególnych gmin: Urząd Statystyczny w Zielonej Górze; *Statystyczne vademecum...*; BDL Główny Urząd Statystyczny, Fundusze Unijne, www.bdl.stat.gov.pl [13-06-2016].

Jak wynika z danych w tabeli 2, w GOSU przypało znacząco więcej środków w ramach programów unijnych w przeliczeniu na mieszkańca gminy. Nawet w zakresie programów operacyjnych związanych z problematyką ochrony środowiska (POIiŚ) ilość tych środków jest stosunkowo najmniejsza w GODU. Może to być konsekwencją ograniczonych możliwości inwestowania na tego typu obszarach i niewystarczających środków finansowych na wymagany wkład własny. Skłania to do wniosku, że największe możliwości rozwoju mają gminy, w których udział OPC i możliwości prowadzenia działalności gospodarczej jest w większym stopniu zrównoważony.

Podsumowanie

W pracy podjęto się wstępnej oceny uwarunkowań rozwoju GODU. W analizie skoncentrowano się na wskazaniu kierunków dalszych badań i problemów do rozważań. Oceniając sytuację w województwie lubuskim można wskazać na następujące kwestie:

1. Na obszarach zurbanizowanych następuje zazwyczaj zachwianie równowagi na korzyść działalności gospodarczej kosztem OPC, podczas gdy GODU charakteryzują zazwyczaj konflikty związane z ograniczaniem działalności gospodarczej. Nie oznacza to, że tego rodzaju antagonizmy są nieuchronne, ale wymagają podjęcia działań i wsparcia (również finansowego) stosownie do uwarunkowań społeczno-gospodarczych i przyrodniczych w gminie, aby nie generować sytuacji konfliktowych.
2. Percepcja walorów OPC jest między innymi zdeterminowana perspektywą ich analizy. Rola tych obszarów z perspektywy regionalnej może się znacząco różnić od ich znaczenia na poziomie lokalnym. W celu równoważenia sytuacji w regionie niezbędne jest więc działanie na wyższym poziomie, ze stosownym wsparciem dla rozwoju tych obszarów i potrzeb lokalnej społeczności stanowiącej nieodłączny element tego środowiska.
3. W GODU w województwie lubuskim mimo niskiego poziomu aktywności gospodarczej występuje korzystniejszy przebieg procesów demograficznych. Niestety, populacja zamieszkująca te obszary jest stosunkowo niewielka w stosunku do potrzeb na obszarach zurbanizowanych, ale stanowi cenne zasoby pracy, które mogą być zaktywizowane dla tworzenia produktów turystycznych w oparciu o walory przyrodniczo-kulturowe w gminie.

Środki z Unii Europejskiej mogą mieć znaczący udział w dostarczaniu kapitału niezbędnego do zaktywizowania społeczności w GODU, ale wydaje się, że GOSU stwarzają najbardziej zrównoważone uwarunkowania dla rozwoju społeczno-gospodarczego gminy i inwestycji w zakresie tych funduszy.

Publikacja powstała dzięki dotacji z Polsko-Niemieckiej Fundacji na rzecz Nauki w ramach projektu nr 2015-15 Aktywność turystyczna na przygranicznych obszarach chronionych na przykładzie Parków Narodowych „Ujście Warty” i „Dolina Dolnej Odry”.

Wkład autorów w powstanie artykułu

dr hab. Dariusz Pieńkowski – 50%

dr inż. Wojciech Zbaraszewski – 50%

Literatura

- Cheba K., Hołub-Iwan J., Świadek A., *Specjalizacje regionalne województwa lubuskiego*, Warszawa 2014
- Czepczyński M. i in., *Studium porównawcze polityki gospodarczej, rynku pracy i struktury zatrudnienia Brandenburgii, Berlina i województwa lubuskiego*, www.efs.lubuskie.pl

- European Commission, Demografia i migracje, www.ec.europa.eu
- Gołębski G., *Miejsce ekologii i ochrony środowiska w kreowaniu i promocji produktu turystycznego przez samorządy*, „Europa Regionum” 2015 nr XXIII
- Hibszer A., *Komunikacja społeczna jako sposób przezwycięzania konfliktów społecznych w parkach narodowych*, w: *Zarządzanie krajobrazem kulturowym*, Sosnowiec 2008
- Hibszer A., Partyka J. (red.), *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, Ojcowski Park Narodowy 2005
- Kaczor B., Miedzińska I., *Konflikty w systemach rekreacyjnych na przykładzie wybranych parków krajobrazowych województwa lubuskiego*, w: A. Szwichenberg (red.), *Gospodarka turystyczna na obszarach parków narodowych i krajobrazowych*, Koszalin 2003
- Leśnictwo i ochrona środowiska w województwie lubuskim w latach 2012-2014*, Zielona Góra 2015
- Lubuska strategia rozwoju turystyki na lata 2006-2013, Zielona Góra-Warszawa 2005
- Lubuski Regionalny Program Operacyjny na lata 2007-2013, Zielona Góra 2011
- Lusarczyk M., *Rola władz lokalnych w społeczno-gospodarczym rozwoju gmin położonych na obszarach cennych przyrodniczo*, w: *Konkurencyjność i usługi w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług” 2012
- Malczyk K., Kwiatkowski J., Odzimek W., *Prognozy demograficzne i gospodarcze dla województwa lubuskiego do roku 2020*, Kraków 2011
- Miedzińska I., Styperek J., Kaczor B., *Konflikty w systemach rekreacyjnych obszarów chronionych na wybranych przykładach*, w: A. Hibszer, J. Partyka (red.), *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, Ojcowski Park Narodowy, 2005
- Popławski Ł., *Szanse rozwoju usług w opinii mieszkańców obszarów chronionych województwa świętokrzyskiego – wnioski*, w: *Konkurencyjność i usługi w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2012 nr 705, t. 89
- Program rozwoju lubuskiej turystyki do 2020 r., Zielona Góra, Landbrand, 2014
- Statystyczne vademecum samorządowca. Województwo lubuskie 2015*, Zielona Góra 2015
- Świątkowski Z., *Tendencje zmian na rynku turystycznym województwa lubuskiego*, w: R. Pawlusiński (red.), *Współczesne uwarunkowania i problemy rozwoju turystyki*, Kraków 2013
- WTTC, *Travel & Tourism Economic Impact 2016 – World*, World Travel & Tourism Council 2016
- Zielińska A., *Istota obszarów przyrodniczo cennych w naukach prawnych i ekonomicznych*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Ekonomia”, „Gospodarka a Środowisko” 2010 nr 140
- Ziółkowski R., *Charakterystyka aktywności turystycznej na obszarach o dominujących walorach przyrodniczych*, „Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia” 2010 t. 9, nr 4